

NAGY SZABOLCS

A „hóhér” felelősségre vonása – A Wolmuth Ferenc plébános kivégzése miatt indult kései büntetőeljárás

Prosecution of the “Executioner” – A Late Criminal Proceeding Was Initiated Due to the Execution of Parish Priest Ferenc Wolmuth

Abstract: The criminal liability of the functionaries of the Hungarian Soviet Republic was examined in the proceedings that began after the fall of the Commune. The most serious charges were murders classified as red terror. During the time of the left-wing dictatorship that came back to power, the procedures were criticized by many, and they were classified by many as white terror. The essential question of the evaluation is whether the Soviet Republic had statehood, and thus its functionaries had procedural rights. The judgment of many lawsuits essentially depends on this question. However, the execution of the imperial parish priest can still be evaluated as excessive; even if Ferenc Wolmuth had committed something, his deed would not have been punishable by death under any legal system. Four of his murderers were already convicted and executed at the beginning of 1920. However, János Novoszád hid until 1931, and only then was he brought to court. Examining late case provides several lessons regarding the relevant jurisprudence.

Keywords: red terror, Soviet Republic, priest murder, political crime trial, 1919

Összefoglaló: A magyarországi Tanácsköztársaság funkcionáriusainak büntetőjogi felelősségét a kommün bukása után meginduló eljárásokban vizsgálták meg. A legsúlyosabb vádak a vörösterrorhoz sorolható emberölések voltak. Az eljárásokat az ismét hatalomra került baloldali diktatúra idején sok kritika érte, azokat sokan egyenesen a fehérterrorhoz sorolták. Az értékelés lényeges kérdése, hogy a Tanácsköztársaság rendelkezett-e államisággal, így funkcionáriusai eljárási jogosultsággal. Sok per megítélése lényegében ezen a kérdésen múlik. A császári plébános kivégzése azonban ettől függetlenül is túlkapásként értékelhető, Wolmuth Ferenc, ha el is követett valamit, tetteért semmilyen jogrendben nem járt volna halálbüntetés. Gyilkosai közül négy személyt már 1920 elején elítéltek és kivégeztek. Novoszád János azonban 1931-ig bujkált, csak ezután került bíróság elé. Kései perének vizsgálata számos tanulsággal szolgál a vonatkozó joggyakorlattal kapcsolatban.

Kulcsszavak: vörösterro, Tanácsköztársaság, papgyilkosság, politikai bűnper, 1919

1. A Tanácsköztársaság funkcionáriusainak felelősségre vonása tárgyában indított perek

A Tanácsköztársaságot követő fehérterror jelensége mélyen jelen van történelmi köztudatunkban. Kevésbé ismert tény viszont, hogy a kommün bukása után nemcsak az önbíráskodás fogalmi körébe sorolható események zajlottak, hanem rendes bírósági eljárások során a törvényes hatalom is igyekezett tisztázni, ki viselte a felelősséget az előző rendszer törvénytelennek tekintett cselekményeiért. (Mindezzel párhuzamosan a köztisztviselők, fegyveres erők tagjainak igazolási eljárásai is zajlottak.) E pereket a '45 utáni baloldali szerzők minden kritika nélkül a kollektív fehérterror körébe sorolták. A témában az egyik legelső s máig tartó hatással rendelkező munka egy gyakorló bírónő, Rév Erika 1969-ben írt *Népbiztosok pere* című kötete¹ volt. A szerző a bírósági felelősségre vonások egyik ikonikus perét dolgozta fel, melynek során a kommün tíz másodvonalbeli vezetője vált terheltté, akik közül négyet halálra, hatot pedig életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. Az ítéleteket végül nem hajtották végre, mivel az elítéltek a szovjet–magyar fogolycsera akciónak köszönhetően Szovjet–Oroszországba távozhattak. A sors iróniája, hogy itt később végül hatan is a sztálini tisztogatások áldozatává váltak...

Rév Erika fő állítása, hogy ez a per – és a hasonló alapon indított eljárások – nélkülöztek minden jogszerűséget, koncepciós jellegűek voltak. A szerző – bár jogászai képzettségét, de még inkább tekintélyét felhasználta művében – tulajdonképpen eltekintett a helyzet teljes körű, alapos elemzésétől, a „gombhoz keresve a kabátot” azon körülményeket hangsúlyozta, melyek koncepcióját alátámasztani látszottak. Így számos érdekes kérdést meg sem vizsgált, sőt, ezek létjogosultságát el sem ismerte. Sajnos a rendszerváltozás óta eltelt több mint negyedszázad alatt sem dolgozott azon jogtörténészek (joghoz is értő történészek vagy történelemhez értő jogászok) hada, hogy a Rév nyomán elterjedt közfelfogáson változtasson.

A Tanácsköztársaság bukása után hatalomra jutott elit két elv közül választhatott, a visszamenőleges hatályú jogalkotás, vagy a hatályosnak tekintett jogszabályok alkalmazása között. Az ellenforradalmi rendszer döntéshozói egyértelműen ez utóbbi mellett álltak ki. Ennek egyrészt morális indokai voltak, a sokszor emlegetett „úri” felső- és középosztályok ízlésével nem egyezett volna a személyre szabott, visszamenőleges jogalkotás. Ennél sokkal fontosabb volt azonban, hogy tulajdonképpen teljes egyetértés mutatkozott a jogfolytonosság tekintetében, ebbéli vita csak a témánk szempontjából mellékes trónutódlás kérdésében (alaki vagy anyagi jogfolytonosság) bontakozott ki. Így tehát egyértelmű volt, hogy a felelősségre vonásokat a dualizmus alatt alkotott, folyamatosan hatályosnak tekintett anyagi és eljárásjogi büntetőnormák alapján kívánták lefolytatni.

A jogfolytonosság kérdése azonban korántsem volt ilyen egyszerű a Tanácsköztársaság alatt. A Forradalmi Kormányzótanács ugyanis számos rendeletet adott

1 Rév Erika: *A népbiztosok pere*, Budapest, 1969.

ki az igazságszolgáltatással, büntetőnormákkal kapcsolatban, de ahogy egyetemesen nem rendezte az előző rendszerben kiadott jogszabályok hatályosságának kérdését, úgy a vonatkozó normákkal kapcsolatban sem tette ezt meg. Az előbb a rendes bírói szervekkel párhuzamos működés céljából létrehozott, majd azok helyett is eljáró forradalmi törvényszékek működésének szabályozása során például csak az újonnan alkotott delictumokkal kapcsolatban szolgáltat iránymutatásokkal, ám azt, hogy a többi bűncselekmény miatt indult eljárások során milyen relevanciával bír a Csemegi-kódex (1878. évi V. tc. az első magyar Btk.), homályban hagyta. Mindenesetre ennek hatálytalanságát nem mondta ki.

A szakirodalomban általános a vélemény, hogy Csemegi munkája meglehetősen szigorú szankciókat tartalmazott. Nem volt ez azonban így az államellenes és politikai bűncselekmények esetén. Ezek ugyanis a dualizmusban jórészt „úriemberek passziójának” számítottak, így az elkövetésük esetén fenyegető büntetési tételek is ehhez igazodtak. Az esetlegesen kirótt szabadságvesztés büntetéseket például jórészt abban az új intézményben, az államfogházban kellett letölteni, melyet éppen azért hozott létre a törvényalkotó, hogy egyes büntetéseket ne legyenek kénytelenek a „komolyabb” bűnelkövetőkkel egy intézményben tartózkodni.

Érthető, hogy ezen körülmények között 1919 végén nem tűnt megfelelő megoldásnak a terheltek ilyen alapon történő felelősségre vonása. De ez tulajdonképpen komolyan fel sem merült. A jogfolytonosság tana alapján ugyanis a Tanácsköztársaságnak a dualizmus államberendezkedésével élesen szakító korszakát nem tekintették legitimnek,² amire a saját felfogásuk alapján joguk is volt. Így tehát bármely cselekményt, melyet a „dicsőséges 133 nap” alatt a kommün nevében vagy érdekében követett el valaki, kriminalizáltak. Tulajdonképpen egy megdönthetetlen vélelmet alkottak ezáltal, miszerint a Tanácsköztársaság jogszerűtlen berendezkedés („rabló állam”, „bűnszervezet”) volt, így jogszerű felhatalmazást sem adhatott ki. Mindez jelen kereteket bőven szétfeszítő jogi kérdés. Az leszögezhető, hogy a Tanácsköztársaság „állama” nagyon sok formáljogi intézményt, garanciát nélkülözött, s sok olyan alapvető előírást megkerült, mely egy alkotmányosan működő állam létének alapfeltétele. Ettől függetlenül tény, hogy számos ilyen állam létét elismerte a nemzetközi közösség, és utólag tudomásul vette az utódberendezkedés is. A Tanácsköztársaság esetében ez (talán a konszolidálódás elmaradása miatt) nem történt meg.

A fenti „megdönthetetlen vélelem” alapján tehát minden cselekményt úgy bíráltak el, mintha a terhelt semmiféle felhatalmazással nem rendelkezett volna, cselekményét „magánemberként” követte volna el. A rekvirálást például, ha békésen ment végbe, lopásként, ha erőszakot alkalmaztak, rablásként, „lelki terror” jelenléte esetében zsarolásként ítélték meg. A meghozott és végrehajtott halálos ítéleteket gyilkossággként (ez a kor jogi szaknyelvében az előre megfontolt szándékkal elkövetett emberölést jelentette, mára azonban a hivatalos szóhasználatból kikopott) értékelték. A politikai beszédeket izgatásként, lázításként bírálták el.

2 NAGY Szabolcs: *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon*, Budapest, 2022, 26–33.

2. Forradalmi törvényszékek és vésztörvényszékek

Mivel ezeknek a vörösteror kategóriájába sorolt cselekményeknek a jelentős része a Tanácsköztársaság jogszolgáltatásához volt köthető, annak bukása valamennyi olyan tisztségviselőt büntetőeljárás alá vontak, aki a hatóságok számára elérhetőnek bizonyult. A Tanácsköztársaság jogszolgáltatásának alapintézményei a Forradalmi Kormányzótanács IV. számú, 1919. március 25-én kelt rendelete³ által létrehozott forradalmi törvényszékek voltak.⁴ A rendelet meghatározta a forradalmi törvényszékek szervezetét, és a legfontosabb eljárásjogi kérdéseket is tisztázta.⁵ Bár a jogszabály az 1896. évi XXXIII., a bűnvádi perrendtartásról szóló törvénycikkhez⁶ képest megdöb-bentően szűkszavú – mindösszesen 10 szakaszból áll amannak majd’ 600 szakaszával szemben –, az legalább kijelenthető, hogy a legalapvetőbb szervezeti és eljárásjogi kérdéseket jogszabályban rögzítették.

A forradalmi törvényszékek hatásköre a rendelet 3. szakasza értelmében azon bűncselekményekre terjedt ki, melyeket a Forradalmi Kormányzótanács egyéb rendelete oda utalt. Mivel azonban a korábbi bírósági szervezet – mint ítélkezési fórum – a kommun kikiáltása óta nem működött,⁷ a döntéshozók hamarosan úgy találták, hogy a forradalmi törvényszékeket kell rendes büntetőbíróságokként is működtetni.⁸ Ezért alig két héttel a felállításukat elrendelő jogszabály megjelenése után, 1919. április 8-án a Forradalmi Kormányzótanács kiadta XLV. számú, a forradalmi törvényszékek hatáskörének kiterjesztéséről szóló rendeletét, melynek 2. szakasza alapján a forradalmi törvényszékek már bármilyen bűnygyben eljárhattak.⁹

A Forradalmi Kormányzótanács IV. sz. rendeletének 2. szakasza alapján a forradalmi törvényszékek elnökből, két tagból, vádbiztosból és jegyzőkönyvvezetőből álltak, mely pozíciók nem voltak képesítéshez kötve.¹⁰ Sőt az Igazságügyi Népbiztosság 1919. március 25-én kelt körrendelete alapján a hatalom elsősorban kifejezetten

3 PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. Tanácsköztársasági Törvénytár I–V, I*, Budapest, 1919, 14–15.

4 Ezek rendszeréről ld. CSIKY Ottó: *A Tanácsköztársaság bírósági szervezetének néhány jogpolitikai vonása = A Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról (1919–1969). A Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának 50 éves évfordulója alkalmából a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1969. március 26–27-én rendezett tudományos ülésszak előadásai*, szerk. SZOTÁCSKI Mihály, Pécs, 1971, 18–26.

5 NÉVAI László: *Az igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban*, Jogtudományi Közlöny, 1969/6, 286–292, 288.

6 MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1895, 1877–1878. évi törvénycikkek – Corpus Juris Hungarici, Millenniumi emlékkiadás 1–21.*, Budapest, 1896, 21, 118–270.

7 Fel azonban nem oszlatták a szervezetet, bár a bírák rendelkezési állományba küldésének lehetősége megnyílt. Egyéb tevékenység azonban folyhatott a bíróságokon, mint azt például a rendes törvényszékek utalványozásáról szóló 23. I. N. (1919. július 28.) rendelet is tanúsítja. Ld. PONGRÁCZ: *i. m.*, 104.

8 A bírói szervezet átalakításának folyamatával, az azt vezérlő szándékokkal kapcsolatban ld. pl. NÉVAI: *i. m.*

9 PONGRÁCZ: *i. m.*, 62.

10 PONGRÁCZ: *i. m.*, 14.

munkásokat és katonákat kívánt a forradalmi törvényszékek tagjaivá kinevezni.¹¹ Ennek megfelelően Budapesten a „bírák” (az elnökök és tagok) döntő többsége (a 162-ből 157) munkás volt, s mindössze egy jogász akadt közöttük. Bár vidéken kissé más volt a helyzet (391-ből 50 volt értelmiségi, jórészt jogász, ezek közül 17 korábban is az igazságszolgáltatásban dolgozott), összességében elmondható, hogy a forradalmi törvényszékek ítéleteit döntő többségükben laikusok hozták.

Ahol egyáltalán jelen volt a jogi szakértelem, ott azt általában – a tulajdonképpen ügyészi szerepet betöltő – vádbiztos birtokolta, ezeknek Budapesten közel egyharmada, vidéken több mint kétharmada jogász – korábban általában ügyvéd – volt.¹²

A fórum eljárásrendje statáriális jellegű volt. A IV. számú rendelet 4. szakasza kimondta, hogy a forradalmi törvényszékek hatáskörébe tartozó ügyekben alakszerű nyomozóeljárásnak és vádirat benyújtásának nem volt helye, az eljárást – a lehetőleg megszakítás nélkül – együtt ülő fórum előtt kellett lefolytatni. Az eljárás gyorsítását szolgálta az az előírás is, hogy a terhellet elfogása után azonnal a törvényszék elé kellett állítani. Az eljárás helyszíne és időpontja kötetlen volt, az akár a szabad ég alatt is folyhatott. A szankciók tekintetében a rendelet egy megkötést tartalmazott: halálbüntetést csak a tagok egyhangú döntése alapján lehetett kiszabni. A rendelet perorvoslatra vonatkozó részei nem sok lehetőséggel szolgáltak a terheltek számára: a törvényszékek határozata ellen semmiféle perorvoslati lehetőséggel nem lehetett élni, az ítéletet viszont annak kihirdetése után azonnal végre kellett hajtani, amire az esetleges kérvényi kérvény sem hatott halasztó hatállyal.¹³

A Forradalmi Kormányzótanácsnak a forradalmi törvényszékekről és a rögtönítélő eljárásról szóló XCIV. sz. rendelete – azon túl, hogy mint már láttuk, jelentősen cizellálta a forradalmi törvényszékek eljárásrendjét is – bevezetett egy új eljárásrendet, vele egy új fórumot is: a rögtönítélő eljárást és az annak lefolytatására hivatott „rögtönítélő forradalmi törvényszékeket”.¹⁴ Az ilyen eljárások elrendelésére a Forradalmi Kormányzótanács volt jogosult, akár egyes bűncselekményfajták esetében országos hatállyal, akár bármely bűncselekmény tekintetében speciális területi hatállyal. Mivel elsősorban az ellenforradalmi tevékenységek üldözésére szolgált, így nyilvánvaló, hogy az ilyen tevékenységek országos elharapódzása vagy egy-egy területen kitört ellenforradalmi hullám ellen kívánt általa fellépni a jogalkotó. Eljárási szabályai tulajdonképpen megegyeztek a forradalmi törvényszékek eredeti eljárás szabályaival. Ez attól tette ezen fórum eljárását statáriális jellegűvé, hogy ugyanezen jogszabály a forradalmi törvényszékek eljárásában már a vádbiztos feladatai között nevesített egy előkészítő szakaszt, illetve nem mondta ki az eljárás haladéktalan, megszakítás nélküli lefolytatását.¹⁵ Az eljárással kapcsolatban július 10-én a CXXVII. számú rendelettel hoztak még egy új szabályt, miszerint ha a rögtönítélő forradalmi törvényszék halálos

11 Ismerteti SÁRLÓS Béla: *A tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*, Budapest, 1961, 48.

12 SÁRLÓS: *i. m.*, 49.

13 PONGRÁCZ: *i. m.*, 14–15.

14 Az idézőjeleket az indokolja, hogy a fórumot – az eljárással ellentétben – illetén formában nem nevesítette a jogszabály.

15 PONGRÁCZ: *i. m.*, 27–31.

ítéletét nem hajtották végre 48 órán belül, az automatikusan életfogytig tartó szabadságvesztésre változott.¹⁶

Általánosságban elmondható, hogy a súlyos, az utókor által leginkább megkérdőjelezett ítéletek a rögtönítélő törvényszékekhez voltak köthetők. A „rendes” forradalmi törvényszékek a legtöbb esetben felmentették a tagjaik erkölcsi mércéje szerint semmilyen helytelen nem cselekvő terhelteket (például a szesztilalom megsértése miatt eléjük citáltakat). Máskor bebizonyosodott, hogy az egész ítélkezési tevékenységet igyekeztek elszabotálni, ítéleteket csak megfélemlítés hatására hoztak.¹⁷

Persze akadtak kivételek is. A székesfehérvári forradalmi törvényszék vádbiztosa, dr. Balogh János például korábban törvényszéki bíróként dolgozott, és polgári karrierje ellenére (vagy talán éppen ezért, neofita túlbuzgóságból) az egyik legkíméletlenebb vidéki vádképviselővé vált. A későbbi eljárásában ellene felhozott vádpontok közül a lázadásra való felhívás büntettét például Balogh rögtön megbízatása kezdetén, egy mai fogalmaink szerinti rendészeti eljárással követte el. Április elején a megyei direktórium, tartva a templomokból kiinduló ellenforradalomtól, többek között megtiltotta a templomi prédikációk megtartását, a vallásoktatást, Prohászka Ottokár megyés püspököt pedig házi őrizetbe vetette. Ennek hatására a hívek több gyülekezetben mozgolódni kezdtek, legerősebben az Arany Imre plébános vezette Bakonysárákányban. Balogh április 6-án utasította a Vörös Őrséget, hogy menjenek ki Bakonysárákányba „rendet tenni”. A vasárnapi misére gyülekező hívek között két vörösőr elterjesztette, hogy a plébánost nemsokára elfogják és Fehérvárra viszik, mire rögvést nagy zúgolódás támadt. Erre a két vörösőr eltávozott, de délután majdnem ötvened magukkal visszatértek a plébános elfogására. Mivel sikertelenül jártak, másnap már mintegy százhuszan szállták meg a falut, de a plébánost ismét nem találták, mivel az időközben Ausztriába szökött. Az ismét Balogh (bizonyítékként becsatolt) utasítására, gépfegyverrel a faluba érkező karhatalmisták ezúttal azonban a „hangadóknak” vélt személyek közül kiemelték 26 férfit és néhány nőt, akiket a megyeszékhely forradalmi törvényszéke elé hurcoltak. Az eljárás során Balogh a vádlottaknak a következőket mondta: „*Megérdemelnék, hogy felakasszák vagy örökös rabságra ítéljék magukat!*”¹⁸

3. A katolikus klérus mint ellenség

Az egyházak tagjaihoz, azokon belül is a katolikus papokhoz azonban nem csak Balogh, hanem az egész vörös hatalom kiemelten ellenségesen viszonyult. Váry Albert vörösterrorra vonatkozó gyűjteménye mintegy fél tucat pap meggyilkolását tartalmazza, akik közül a legtöbbeknek még annyi „bűne” sem volt, mint a bakonysárákányi plébánosnak. Jellemzőek a következő esetek. „*A Verő Henrik parancsnoksága alatt állott úgynevezett tengerészdandár egyik zászlóalja 1919. május 4-én*

16 TAKÓ Dalma: *A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében. A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága*, Budapest, 2019, 70.

17 NAGY: i. m., 102.

18 MNL Fejér Vármegyei Levéltára, VII.123.a. fond, Balogh.

Jászkarajenőn pihent meg. Dobák Imre közlegény délelőtt a községháza előtt ment el s meglátta, mikor Kósa József plébános a plébánia felé tartott. A plébánost nem is ismerte, utána ment, s ott Kósa József plébánost és Hornyik Károly segédlelkészt egymás után agyonlőtte. Hornyik Károly a plébános holtteste előtt hangosan imádkozott, miközben Dobák rálőtt, s az holtan rogyott a plébános holttestére. Dobák azután nyugodtan távozott. Tettének indoka: a papok gyűlölése.”¹⁹

„A Duna–Tisza közti ellenforradalom alkalmával Halasról is útnak indították a vöröskatonákat Kecel felé. A községházán azt mondták Sós István vöröskatonának, hogy a papok az ellenforradalmárok. Erre elment a plébániára, lelőtte Vajay Lászlót, Kurcz Adolf plébánosra kétszer rálőtt, de nem találta, Kurcz Erzsébet polg. iskolai tanítónő után egy kézigránát dobott, az felrobbant, de sérülést nem okozott. Megjegyzendő, hogy akkor már az ellenforradalom le volt verve.”²⁰

Balogh János a bakonysárkányin kívül például Kisteleki István és Bilkei Ferenc plébánosokat is eljárás alá vonta, mégpedig a Himnusz eléneklése miatt.²¹ Egy másik Balogh, Balogh Ferenc több társa élén rátört a tényőfalui plébánosra, Szolomayer Taszilóra, és kényszerítette, hogy adja át neki azt a püspöki körlevelet, melyet az a misén a szószékről felolvasott. Tettéért a magánosok elleni erőszak miatt felelt.²²

A Pápához közeli Lovászpatonán a falubeliek augusztus 2-án, a Tanácsköztársaság bukása felett érzett örömben nemzetiszínű zászlót tűztek ki. Azonban Pápán még vörösuralom volt, amely értesülve a hírről, karhatalmat küldött a falura. Ezeknek hajnalban, mikor bevonultak a településre, első dolguk volt a templom tornyára kitűzött nemzetiszínű zászlóra lövöldözni. A zajra a szomszédos paplakban a plébános felébredt, s megpróbálta jobb belátásra bírni a randalírozókat, majd mikor látta, hogy azok hajthatatlanok, sőt ellene fordulnak, figyelmeztető lövéseket adott le. Erre a vörösök tűz alá vették otthona ablakait, majd berontottak az épületbe. Szobája ajtaján keresztül Nagy Jenő még egy riasztó lövést adott le, majd a rátörő vörösök egyik tagja, Mayer Lajos közvetlen közléről rálőtt. A pap a halálos sebesülésbe három óra szenvedés után belehalt.²³ A pápai direktóriumot néhány nap múlva a nemzeti hadsereg bevonuló erői buktatták meg, tagjai közül akit tudtak, elfogtak, majd később bíróság elé állítottak. A ránk maradt adatok szerint a vádlottak közül egyedül Mayert végezték ki, ellene a fő vádpont a Nagy Jenő sérelmére elkövetett gyilkosság volt.²⁴

Nagy Jenő mártíromsága a két világháború között helyben komoly figyelmet kapott, a Veszprémi Püspökség hivatalosan is foglalkozott az ügygel. A két legismertebb, a rendszerváltozás után ismét országosan is figyelmet kapott papi áldozata azonban Szemelliker Antal²⁵ és a témánkat képező ügy sértettje, Wolmuth Ferenc volt.

19 VÁRY Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*, Budapest–Szeged, 1993, 69.

20 VÁRY: *i. m.*, 83.

21 Jól mutatja a Tanácsköztársaság szakapparátusának jellegét, hogy mint az idézetből is kiderült, Baloghon kívül a népbíróság vezetői a „civil életben” mind kőművesek voltak...

22 MNL Győr–Moson–Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára, VII.1.b. fond, B.1275/1919.

23 Veszprémi Érseki Levéltár, A.46. fond, Nagy Jenő lovászpatonai plébános halálával kapcsolatos 1942. évi jegyzőkönyv.

24 NAGY: *i. m.*, 109.

25 Biczó Zsolt: *Szemelliker Antal (1882–1919)*, Győr, 2011.

4. A Wolmuth-ügy

Az országban két olyan időszak is volt, amikor az emberek, reménykedve a Tanácsköztársaság közeli bukásában, több helyütt fellázadtak a kommün ellen. Először május elején, amikor az az álhir kezdett terjedni, hogy az előrenyomuló románok elől Kun Béláék elmenekültek.²⁶ Utána pedig egy hónappal később, amikor is Szombathely központtal vasutassztrájk tört ki a Dunántúlon, melyhez sok helyütt a civilek is csatlakoztak.

A hírek hatására június 3-án Császár község lakói is fellázadtak a helyi direktórium ellen, éjjel – hogy azok ne neszeljék meg a bajt, és a pénztárt magukhoz véve ne tudjanak elmenekülni – elzárták annak tagjait. Az idős Wolmuth Ferenc plébános az ügyről csak a történetek után értesült, mivel éppen lakodalomban volt. Másnap, 4-én reggel felkérést kapott, hogy legyen az új községi tanács vezetője, ám ő ezt az egészségi állapotára hivatkozva elhárította. Ezután a tanúvallomások szerint az elzárt direktóriumi tagokat is meglátogatta, hogy őket bátorítsa. Mint minden hasonló esetben, a környező nagyobb települések direktóriumai hamarosan értesültek az eseményekről és karhatalmat indítottak a településre, Császárra Tatáról és Budapestről érkeztek a csapatok. Ők nagyon hamar összefogdosták az „ellenforradalomért” felelősnek tartott embereket, és rögtönítélő bíróságot állítottak fel. Wolmuth kis ideig a templomban rejtőzött, de hamarosan ő is kézre került.

Az eljárás nagyon hasonlított az egyéb ellenforradalmi események kapcsán indultakhoz.²⁷ A vizsgálati szakasz elindult a jelen lévő parancsnokok vezetésével, de az ítélethozatalhoz általában bevárták a budapesti központ utasítását, sok esetben konkrét személyek megérkezését. Így a Lantos Bertalan tatai (egyébként budapesti illetőségű) direktóriumi vezető által megkezdett eljárást végül a Csorna Miklós elnökből és Tóth József, valamint Novoszád János ülnökökből álló tanács zárta le, a vádbiztos Katona Sándor, míg a védő Szabó András volt. Wolmuthon kívül hét vádlottat ítélték halálra, tizenhatot pedig szabadságvesztés büntetéssel sújtottak. Az ítéleteket végül Szabó védő indítványára pénzbüntetésekre módosították, mely összegek feletti rendelkezés a Tanácsköztársaság viszonyai között természetesen nem volt kellően dokumentált, így az az efféle eljárásokban mindig felvetette a forradalmi törvényszék tagjai által elkövetett visszaélés gyanúját.

Wolmuth esetében viszont a meghozott halálos ítélet tekintetében csak annyit indítványozott Szabó védő, hogy az idős embert ne a „hangosabb” golyó által, hanem akasztással végezzék ki. Az ítéletet a vonatkozó eljárásrend szerint haladéktalanul végre is hajtották. Ahogy más hasonló esetben, úgy itt is kötelezték a település lakóit, hogy elrettentésül valamennyien legyenek jelen a statáriális tárgyaláson, majd az ítéletek végrehajtásánál.²⁸ Így Wolmuth akasztása is a település központi helyén, nagy tömeg előtt zajlott. Sajnos szintén általános volt, hogy a kivégzett ember holttestével tiszteletlenül bántak hóhérai, ez itt is megtörtént.²⁹

26 NAGY: *i. m.*, 68.

27 Pl. Devecser, ld. NAGY: *i. m.*, 68–73; Tamási, ld. NAGY: *i. m.*, 73.

28 Lásd pl. az előbbi eljárásokat.

29 Pl. a devecseri áldozatok esetében is.

A Tanácsköztársaság bukása után az Északnyugat-Dunántúl román megszállás alá került,³⁰ emiatt csak a terület felszabadulása után, 1919 késő őszen indulhattak meg az első bírósági eljárások. A császári ellenforradalom leverése miatt indult per főtárgyalása a következő év elején, 1920 februárjában zajlott a Győri Királyi Törvényszék büntető tanácsa előtt, ítélet március legelején született.³¹ A perben a harmadsorban tárgyalta cselekmény volt a kivégzés, az ellenforradalom letörése lázadás büntettként képezte az első és második vádpontot, majd a pénzbüntetések kivetése miatti zsarolás vádpontok következtek, de nem maradhattak el a hasonló ügyekben szokásos,³² egyes politikai beszédekkel elkövetett izgatás tényállásai sem.

Összesen négy halálos ítélet született. A pap hóhérai Gyuris Lajos, Berta József és Horinek Ferenc voltak, őket a Btk. 278. szakaszába ütköző gyilkosság vádjával – mint tetteseket – halálra ítélték. A statáriális eljárás vezetését megkezdő, azon végig jelen lévő és Wolmuthra halált követelő Lantos Bertalan felbujtóként ítéltetett halálra. Szabó András védő cselekményét, miszerint „enyhítésként” kötél általi végrehajtást kért a vádlott számára, szintén felbujtásként értékelte a bíróság, és életfogytig tartó fegyházbüntetést szabott ki számára. A vésztörvényszék elnöke, Csorna Miklós 12 év, az ülnök Tóth József 10 év fegyházbüntetést kapott, ők bűnsegédként feleltek. Szintén bűnsegédletként értékelte a bíróság Körmendi Istvánt (ő 15 év fegyházat kapott), Schwammer Mihály, Rév János, ifj. Tóth József, Felső József (6-6 év fegyház) és Pekó János (5 év fegyház) cselekményét, akik a helyi direktórium tagjaiként tanúskodtak a perben Wolmuth ellen. Természetesen a büntetések kiszabásánál a bíróság figyelembe vette egyéb vádpontban való érintettségüket is. Huszonhat egyéb vádlott viszont csak a többi vádpont alapján kapott büntetést, jellemzően 1–3 évig terjedő, fegyházban letöltendő szabadságvesztést. A per lefolytatása idején Beck Mihály, Katona Sándor, Rosenzweig Géza, Simon János, Kohn Ármin, Őrsi Lajos és Novoszád János terheltek szökésben voltak, közülük Katona Sándor és Novoszád János – a vésztörvényszék tagjaiként – közvetlenül is érintettek voltak a gyilkosságban.

5. A Novoszád-per

Novoszád János a második világháború után bekerült a kommunista pantheonba, interjúkat közöltek vele, haláláról valamennyi megyei napilap (ugyanazon cikkel) tudósított. 1959-ben Budapesten élt, és időskora ellenére (1886 körül született) tagja volt az 56-os forradalom leverése után, az „ellenforradalmárok” megfélemlítésének céljából létrehozott Munkásőrségnek. Kamaszkorától könyvkötő műhelyben dolgozott, korán belekerült a munkásmozgalomba, már 1904-ben bérharcban vett részt. Zűrös ügyei miatt távoznia kellett szülőföldjéről, Békéscsabára került. Majd 1908-ban Komáromban bevonultatták, ezután ismét munkakereséssel, munkahelyváltásokkal

30 NAGY Szabolcs: *Győr 1919. évi román megszállásának katonai vonatkozásai*, Arrabona, 2021/58, 299–312.

31 MNL Győr–Moson–Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára, VII.1.b. fond, B.56/1920.

32 NAGY: *i. m.* 68–73.

telt az ideje.³³ Mint az egyik vele készült interjúbán elmesélte, az első világháborús szolgálata után hazatért szülővárosába, Komáromba, ahol hamarosan a szociáldemokraták vezetője lett. A város csehszlovák megszállása után Tatán lett direktórium tag, illetve a forradalmi törvényszék tevékenységében is részt vett. A császári események után Mosonmagyaróváron, rokonainál bujkált, majd amikor több mint egy évtizeddel az eredeti per lezajlása után Budapestre merészkedett, ott elhelyezkedett, ám az utcán felismerték, feljelentették és elfogták.³⁴

Pere³⁵ a Győri Királyi Törvényszék előtt zajlott, ahhoz felhasználták az 1920-as eljárás iratait, köztük az akkori tanúvallomásokat. Mivel Novoszád volt Wolmuth halálra ítélesekor a jegyzőkönyvvezető, a győri bíróság a tanúk mellett írásszakértővel is tudta bizonyítani, hogy részese volt az eljárásnak. A gyilkosságban részesi minőségben való bűnösség mellett a bíróság egyéb vádpontot nem vizsgált, pedig Novoszád nemcsak Császáron vett részt nyilvánvalóan az 1920-as eljárásban inkriminált egyéb vádpontok megvalósításában, hanem más környékbeli helyszíneken is részese volt forradalmi törvényszéki eljárásoknak, és ezeket a körözésében is leírták.³⁶ Sajnos arról, hogy ezt elévülés vagy egyéb ok miatt tették, a bíróság a hivatalos iratokban nem adott számot. Mivel a törvényszék bizonyítottan látta Novoszád bűncselekményét, hatévi fegyházbüntetésre ítélte. Súlyosbító körülményt nem talált, enyhítésként pedig beszámolta a vádlott büntetlen előéletét, családos voltát, a Tanácsköztársaság időszakát mint környezeti hatást, illetve az eltelt időt is, annak ellenére, hogy szökésével Novoszád maga vonta ki magát tizenkét esztendőre az eljárás alól.

Az ítéletet mindkét oldal megfellebbezte, így az ügy a Győri Királyi Ítéltábla elé került.³⁷ A védelem a terhelt elmeállapota miatti beszámíthatatlanságára, illetve arra hivatkozott, hogy az elkövetéskor a Btk. 77. szakasza szerinti kényszer vagy fenyegetés hatása alatt állt, ami a Csemegi-kódex szerint büntethetőségi akadályként jelentkezett volna. Ezen túl olyan tanúkat is meg kívánt idézni, akik bizonyíthatták volna, hogy Novoszád nem volt kommunista érzelmű. A bíróság az első körülményt a terhelt eljárásbeli viselkedésével látta cáfoltnak: Novoszád logikusan érvelt, világos válaszokat adott. A kényszerfenyegetés fennállásának közvetlennek kellett volna lennie, általánosságban a Tanácsköztársaság légköre nem volt ennek megállapításához elegendő. Novoszád pedig maga vallotta, hogy kíváncsiságból jelent meg Császáron, így saját maga lehetetlenítette el védője érvelését. A vonatkozó tanúk meghallgatása pedig a bíróság szerint azért nem volt szükséges, mivel az eljárás tárgya a vádlott konkrét cselekménye volt, politikai beállítottsága annak nem képezte tárgyát. Így a felsőbb bíróság mindenben jóváhagyta az alsóbb fórum ítéletét, de az még mindig nem vált jogerőssé, fellebbezés következtében a Kúria elé került. A legfelsőbb fórum végül egy évvel megemelte Novoszád büntetését,³⁸ aki megkezdte annak letöltését a szegedi Csillagban.

33 VADÁSZ Ferenc: *Rádió a börtöncellában*, Békés Megyei Népújság, 1962. január 9., 4.

34 SÁRKÓZI Gyula: *A 19-es veterán mindig helytállt*, Komárom Megyei Dolgozók Lapja, 1959. március 14., 3.

35 MNL Győr–Moson–Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára, VII.1.b. fond, B.691/1931.

36 N. N.: *Elfogtak egy gyilkosságért körözött terroristát*, Esti Kurir, 1931. január 25., 3.

37 MNL Győr–Moson–Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára, VII.1.b. fond, B.1063/1931.

38 N. N.: *A császári vörös véstörvényszék egyik ülnökének büntetését hét évre emelte föl a Kúria*, Esti Kurir, 1932. január 29., 6.

6. Összegzés

Szegeden számos későbbi befolyásos kommunista politikus is rabtársa lett, többek között Rákosi Mátyás vagy Révai József. Ennek ellenére a második világháború után nem vált első vonalbeli pártfunkcionáriussá. Nekrológjai a Tanácsköztársaság alatti tevékenysége mellett azt emelték ki, hogy a Csillagban rejtett rádiót fabrikált, mely közvetítette a kommunista rabok számára a világ híreit, illetve az olvasásra kintről beküldött könyvekbe visszaküldésük előtt bekötötte a rabok leveleit, így játszva ki a levelezési tilalmat.³⁹

Bár a Tanácsköztársaság funkcionáriusai ellen lefolytatott perek nagy számban maradtak fenn, ezekre általában az jellemző, hogy közvetlenül az ellenforradalmi rendszer születésének időszakában lezajlottak. A Novoszád-féle kései eljárás nagyon ritkának számít, főként azért, mivel nem volt általános a terheltek belföldi elrejtőzése, aki tehette, rögtön külföldre szökött, és a második világháború végéig nem is jött vissza az országra.⁴⁰

A bírói gyakorlat tekintetében pedig nagyon tanulságos összevetni a császári papgyilkosság két perét. Míg az 1920-as eljárásban minden vádpontot vizsgáltak, és bizonyítottság esetén a terheltek számlájára is róttak, Novoszád '31-es eljárásában már nincs ez így, gyakorlatilag kizárólag Wolmuth halálában betöltött szerepét értékelték. Minden bizonnyal ennek is betudható, hogy ülnöktársával, Tóthtal szemben tíz év helyett csupán hat év fegyházbüntetésben részesült, pedig írnokként még kiemeltebb szereplője is volt az eljárásnak, mint Tóth. Általánosságban is megfigyelhető azonban ezen kései eljárásokban a bíróságok elnézőbb volta. Ebben – a perben is felemlített időmúlás mellett – minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy az 1919–20-ban elítéltek többségét később a magyar állam fogolycsere-egyezmény keretében kiadta a Szovjetuniónak,⁴¹ így az eredetileg kiszabott szigorúbb büntetések sem hajtottak teljes mértékben végre, mely körülménnyel az igazságszolgáltatás szereplői tisztában voltak.

Végezetül vizsgáljuk meg a Novoszád és társai elleni ítélet(ek)et. Akadhatnak olyan eljárások a perfolyamban, melyek politikai szimpátia alapján túlkapásnak minősíthetők, hiszen jóhiszemű emberek Tanácsköztársaság alatti „ártatlan” cselekményeit kriminalizálják, bár eddigi vizsgálódásaim alapján nem ezek a jellemzőek. A Wolmuth-ügy azonban nem ilyen. Bár a hasonló esetekben a szereplők gondolhatták úgy, hogy a Forradalmi Kormányzótanács általános felhatalmazást adott az ellenforradalmárok elleni legvéresebb fellépésre is, ezt a feltevést azonban több körülmény cáfolja. Egyrészt közsírmert a Korvin Ottó tevékenysége körüli forradalmi kormányzótanácsí vita.⁴² Másrészt konkrét esetek is voltak – mint a már említett fehervári Balogh vádbíztoş egy

³⁹ VADÁSZ: *i. m.*, 4.

⁴⁰ A ritka kivételek egyike az 1925-ben, titkos megbízatással érkező Rákosi Mátyás volt, akit el is fogtak és bíróság elé állítottak 1919-es tevékenysége miatt.

⁴¹ NAGY: *i. m.*, 117.

⁴² VARGA Krisztián: *Korvin, a „vörös inkvizítor”*, Múlt-kor, 2019, tavasz, 70–77.

halálos ítélete, illetve a veszprémi vasutassztrájk kapcsán halálra ítélt Kauka Lajosé⁴³ –, ahol, amikor a budapesti központ értesült a túlkapássszerűen szigorú ítéletekről, még idejében odahatott és megakadályozta annak végrehajtását. Wolmuth esetében azonban meglévő felhatalmazottság esetén is megkérdőjelezhető lenne az eljárás jogszerűsége, hiszen nyilvánvaló volt, hogy az ellenforradalmi cselekmények fő felelőse nem lehet az azokban tevőleg részt sem vevő idős pap, így ha (számos tanúvallomással cáfolt) felbujtókénti szerepét el is fogadjuk, halálbüntetése akkor is aránytalan vádlottársai pénzbüntetéseivel képest. Az eljárás tehát ezen a mércén elbukott, a felelősök számonkérése aligha tekinthető tehát csupán politikailag motivált bosszúnak. Az pedig mint más esetekben, ezen eljárásokban is elmondható, hogy amennyiben elfogadjuk az új politikai berendezkedés jogosultságát az elszámoltatásra, más kivetnivalót már nem nagyon találhatunk perekkel kapcsolatban, azok ugyanis a vonatkozó anyagi és eljárásjogi normák maximális betartásával zajlottak, a bíróságok a bizonyítékokat, a bizonyíthatóságot figyelembe véve ítéleztek, nem volt jellemző a magyar történelemben egyéb rendszerváltozások után jelen lévő, prekoncepciók mentén zajló bíraskodás.

Irodalomjegyzék

1. BICZÓ Zalán: *Szemelliker Antal (1882–1919)*, Győr, 2011.
2. CSIKY Ottó: *A Tanácsköztársaság bírósági szervezetének néhány jogpolitikai vonása = A Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról (1919–1969). A Magyar Tanácsköztársaság megalakulásának 50 éves évfordulója alkalmából a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1969. március 26–27-én rendezett tudományos ülészek előadásai*, szerk. SZOTÁCSKI Mihály, Pécs, 1971.
3. MÁRKUS Dezső (szerk.): *Magyar Törvénytár 1000–1895, 1877–1878. évi törvénycikkek – Corpus Juris Hungarici, Millenniumi emlékkiadás 1–21.*, Budapest, 1896.
4. NAGY Szabolcs: *1919-es „kommunista bűnperek” az Észak-Dunántúlon*, Budapest, 2022.
5. NAGY Szabolcs: *Győr 1919. évi román megszállásának katonai vonatkozásai*, Arrabona, 2021/58.
6. NÉVAI László: *A igazságszolgáltatási rendszer átalakítása a Magyar Tanácsköztársaságban*, Jogtudományi Közlöny, 1969/6.
7. PONGRÁCS Jenő (szerk.): *A Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeletei. Tanácsköztársasági Törvénytár I–V, I*, Budapest, 1919.
8. RÉV Erika: *A népbiztosok pere*, Budapest, 1969.
9. SÁRLÓS Béla: *A tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei*, Budapest, 1961, 48.
10. TAKÓ Dalma: *A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében. A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága*, Budapest, 2019.
11. VARGA Krisztián: *Korvin, a „vörös inkvizítor”*, Múlt-kor, 2019, tavasz.
12. VÁRY Albert: *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*, Budapest–Szeged, 1993.

43 NAGY: *i. m.*, 114.

Levéltári források

1. MNL – Fejér Vármegyei Levéltára, VII.123.a. fond, Balogh.
2. MNL Győr–Moson–Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára, VII.1.b. fond, B.1275/1919.
3. Veszprémi Érseki Levéltár, A.46. fond, Nagy Jenő lovászpatonai plébános halálával kapcsolatos 1942. évi jegyzőkönyv.
4. MNL Győr–Moson–Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára, VII.1.b. fond, B.56/1920.
5. MNL Győr–Moson–Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára, VII.1.b. fond, B.691/1931.
6. MNL Győr–Moson–Sopron Vármegyei Levéltár Győri Levéltára, VII.1.b. fond, B.1063/1931.

Újságcikkek

1. N. N.: *A császári vörös véstörvényszék egyik ülnökének büntetését hét évre emelte föl a Kúria*, Esti Kurir, 1932. január 29.
2. N. N.: *Elfogtak egy gyilkosságért körözött terroristát*, Esti Kurir, 1931. január 25.
3. SÁRKÖZI Gyula: *A 19-es veterán mindig helytállt*, Komárom Megyei Dolgozók Lapja, 1959. március 14.
4. VADÁSZ Ferenc: *Rádió a börtöncellában*, Békés Megyei Népújság, 1962. január 9.